

**KAYIT DIŞI EKONOMİ NEDİR?
NE DEĞİLDİR?**

Birinci Bölüm

KAYIT DIŞI EKONOMİ NEDİR, NE DEĞİLDİR?

1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı:

Bu güne kadar kayıt dışı ekonomi olgusunu ifade etmek değişik araŐtırmacılarca, çoğunlukla “yer altı ekonomisi” terimi benimsenmiŐ olmaqla beraber, “kara ekonomi”, “enformel ekonomi”, “ikinci ekonomi”, “paralel ekonomi”, “gizli ekonomi”, “gölge ekonomi”, “gözlenmeyen ekonomi” gibi terimler de nispeten yaygın olarak kullanılmıŐtır. Yukarıdaki terimlerden bir kısmı tamamıyla üst kavram olan kayıt dışı ekonomi olgusunu ifade etmekteyken, bir kısmı da kayıt dışı ekonomi içinde yer alan faaliyetlerden değişik özellikte olanların farklılığına vurgu yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin, kayıt dışı ekonomi ile yeraltı ekonomisi, kara ekonomi, gizli ekonomi, gölge ekonomi, görünmeyen ekonomi aynı olguyu ifade etmektedirler. Kayıt dışı ekonominin bir bileşeni olan enformel ekonomi ile aynı özellikteki faaliyetleri ifade eden diğer terimler; hane halkı ekonomisi, kural dışı ekonomi, gayri resmi (unofficial) ekonomidir. Yasadışı ekonomi terimi ile de yine kayıt dışı ekonomi içinde yer alan fakat yasalara aykırı olan faaliyetler kastedilmektedir. Bu, Türkçe literatürde mafya ekonomisi, kurŐun ekonomisi gibi tabirlerle kimi zaman ifade edilmiştir.

Tanımlardaki farklılık önemli ölçüde söz konusu olgunun çeşitli bilim dallarının inceleme alanına girecek şekilde çok boyutlu olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim kayıt dışı ekonomi iktisadi, mali, siyasi, hukuki, ahlaki, sosyolojik, tarihsel, kültürel boyutlara sahiptir. Bu güne kadar otuza yakın farklı terimin söz konusu olguyu ifade etmek için kullanılmış olmasında, her alandaki araŐtırmacının farklı bir özellik yada boyutu ön plana çıkarma kaygısının yanı sıra, söz konusu olgunun kapitalist ve sosyalist ekonomik sistemler ile geliŐmiŐ ve gelişmekte olan ülkelerde farklı şekillerde görülmesinin de önemli etkisi olmuŐtur.

Yabancı literatürde yer alan eserlerde neredeyse hiç kullanılmayan “kayıt dışı ekonomi” teriminin Türkçe literatürde yaygın bir şekilde benimsenmiŐ olmasında, bu konunun, vergi kayıpları boyutunun ön plana çıkarılmak istenmesinin önemli bir etkisi vardır. Kayıt dışı ekonomiyi ifade etmek için kullanılan terimlerdeki çeŐitlilik, tanımı konusunda da görülmektedir.

2. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı:

Kayıt dışı ekonomi, çok kısa bir cümleyle **“devletin bilgisi dışında gerçekleşen ekonomik faaliyetler”** olarak tanımlanabilir. Devletin resmi organlarına bildirilmeksizin gerçekleştirilen üretim veya ticarete yönelik çeşitli faaliyetler, gayri safi milli hasıla tahminlerine yansımaz. Bu sebeple de resmi gayri safi milli hasıla gerçekte olduğundan daha düşük tahmin edilir. Yani **kayıt dışı ekonomi** denilen olgu, **devletin resmi GSMH tahminlerine yansımayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerdir**. Bu bağlamda, ancak daha bilimsel olarak kayıt dışı ekonomi, **“resmi GSMH’yi tahmin etmek için kullanılan mevcut istatistiksel yöntemlerce ölçülemeyen ve bu sebeple resmi GSMH hesapları dışında kalan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetler”** şeklinde tanımlanabilir.

Devletin bilgisi dışında gerçekleşen ekonomik faaliyet, gelir yaratıcı ise kayıt dışı ekonomik faaliyettir. Yeni gelir yaratmıyor, olanı transfer ediyorsa, kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak kabul edilmez. Nitekim, yasadışı ekonomik faaliyetlerden, yasadışı uyuşturucu üretimi veya ticareti gelir yaratıcı oldukları için kayıt dışı ekonomi içinde kabul edilirken, hırsızlık, gasp veya yasa dışı kumar oynamak bu faaliyetleri gerçekleştirenlere gelir sağlasa da, katma değer başka deyişle yeni gelir yaratmadığı ve sadece olan gelirin el değiştirmesine sebep oldukları için kayıt dışı ekonomik faaliyet sayılmazlar. Bununla beraber, yasa dışı kumarhane işleten kişi bu faaliyet dolayısıyla katma değer yarattığı için faaliyetin gizliliği kayıt dışı ekonomi içinde yer almasına sebep olur. Kısaca, bir faaliyetin katma değer yaratıcı özellikte olması kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak nitelendirilmesi bakımından önemlidir.

Kayıt dışı ekonomi kavramının çoğu kez vergilendirmeden kaçan işlemleri ifade etmek için ya da sanki sadece bunu ifade ediyormuş gibi kullanıldığı görülmektedir. Kayıt dışı ekonomi kavramının sadece “vergilemeden kaçan işlemleri” içeriyormuş gibi kullanılması, Türkiye ve gayri safi milli hasılanın Türkiye’deki gibi bazı istatistiksel yöntemlerden hareket edilerek tahmin edildiği diğer ülkelerde, kayıt dışı ekonomi konusunda indirgemecilik yapılmasına sebep olur. Kayıt dışı ekonomi kavramının vergilemeden kaçan işlemleri ifade edecek şekilde kullanılması, resmi gayri safi milli hasıla tahminlerinin gelir vergisi beyannamelerinde bildirilen gelirden hareketle yapılması durumunda anlamlı olur. Bu durumda vergilemeden kaçan ekonomik faaliyetler ve bu faaliyetlerin doğurduğu gelir, gelir vergisi beyannamelerinde yer almayacağından GSMH tahminlerine de yansımaz ve kayıt dışı ekonomi beyan edilmeyen gelir miktarına eşit olur. Amerika’da GSMH tahminleri gelir vergisi beyannamelerinde bildirilen gelirlerden hareketle tahmin edilir, kayıt dışı ekonomiyi vergilemeden kaçan işlemler olarak tanımlayan çalışmalar da Amerika menşelidir. Dolayısıyla Ameri-

ka'daki kayıt dışı ekonomi bakımından böyle bir tanım yapıyor olmasında bir yanlışlık yoktur. Nitekim Amerika menŐeli bazı çalıŐmalarda, aynı anlayıŐla, ancak birbirinden biraz farklı cümlelerle, kayıt dışı ekonomi Şu Şekillerde tanımlanmıştır:

- "Vergilemeden kaçan iŐlemlerdir"¹
- "Vergi idaresine beyan edilmeyen ve böylece de ulusal gelir hesaplarında ierilmemiŐ gelirdir"²
- "Beyan dışı (unreported-beyan edilmeyen) ekonomik faaliyetlerdir"³.

Yukarıdaki tanımlamaların Türkiye'deki kayıt dışı ekonomiyi ifade etmekte kullanılması kayıt dışı ekonominin beyan dışı ekonomiye indirgenmesine sebep olur. Nitekim kayıt dışı ekonominin özü itibarıyla "resmi GSMH tahminlerine yansımayan ekonomik faaliyetler" olduğu ve Türkiye'de resmi gayri safi milli hasılanın, devletin kayıtlarında yer alan iŐletmelerden bazılarında anket yöntemi ile elde edilen verilerin belli istatistiksel yöntemlerden faydalanılarak ekonominin tümüne genelleŐtirmek suretiyle tahmin edildiği, hatırd tutulduğunda, Türkiye'de kayıt dışı ekonominin vergilemeden kaçan iŐlemlerden fazlasını içerdiği anlaŐılabilmektedir.

Kayıt dışı ekonomi kavramının vergilemeden kaçan işlemleri ifade eder Şekilde kullanımı tamamen yanlış mıdır? Bu tanımın GSMH'yı gelir vergisi beyannamelerindeki beyan edilen gelirden hareketle tahmin etmeyen Türkiye gibi ölkelerde kullanılması ne gibi bir indirgemeciliğe yol açar? Bu hususların net bir Şekilde anlaŐılabilmesi, kayıt dışı ekonominin hangi tür faaliyetlerden olduğunun ortaya konulmasıyla mümkün olur.

Kayıt dışı ekonomi yasal alandan yasadışı alana kadar çok çeşitli faaliyetleri bünyesinde bulundurur. Bu faaliyetlerin arasında içsel iliŐkinin de olması faaliyetlerin sınıflandırılmasında güçlük yaratır. Her ne kadar i içe geçmiŐ Őeyleri birbirinden ayırt etmeye çalıŐmak zor ve birtakım sıkıntıları beraberinde getire-

¹ Bu tanım Gutmann tarafından yapılmıştır. Bkz. Peter Reuter, "The Irregular Economy and Quality of Macroeconomic Statistics Irregular Sector: Definiton and Estimation", **The Underground Economy in the U.S and Abroad**, Ed. Vito Tanzi, IMF D.C Heath and Company, Lexington, 1982, s.14.

² Amerika'daki İ Gelir İdaresi (Internal Revenue Service) tarafından yapılmıŐ tanımdır. Bkz. Vito Tanzi, "A Second (A More Skeptical) Look at the Underground Economy in the U.S", **The Underground Economy in the U.S and Abroad**, Ed. Vito Tanzi, a.g.e., s.103.

³ Edgar L. Feige. "Meaning and Measurement of Underground Economy", **The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion**, Ed. Edgar L.Feige, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, s.15.

bilecek olsa da ortak bazı özelliklerinden hareketle kayıt dışı ekonomi içinde yer alan ekonomik faaliyetler üç grupta toplanabilmektedir;

1. Beyan dışı ekonomik faaliyetler,
2. Enformel ekonomik faaliyetler ve
3. Yasadışı (İllegal-Criminal) ekonomik faaliyetler ⁴.

3. Kayıt dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması:

3.1. Beyan dışı Ekonomi (unreported economy) :

Kayıt dışı ekonomi kapsamında, onun bir parçasını oluşturan beyan dışı ekonomi, **“vergi yasalarınca konulmuş kurallara göre vergi idaresine beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen veya eksik beyan edilen faaliyetlerle bunlar sonucu elde edilen gelirler”** olarak tanımlanmıştır ⁵. Yani beyan dışı ekonominin içine, **gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerden vergi kanunlarına göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyenler** girmektedir.

Yukarıdaki tanımın, beyan dışı ekonomi içine sadece gelir vergisi yasasına göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen gelirleri dahil etmiş olmasının sebebi, kayıt dışı ekonominin kapsamında yer alan beyan dışılığın kapsamak istenmesidir. Beyan dışı ekonominin bu şekilde tanımlanması beyan dışı ekonominin dar anlamda ele alınması sonucunu doğurmuştur. Zira, yukarıdaki tanım gereği, vergi yasalarınca vergi istisnası veya muafiyeti kapsamına alındığı için beyan edilmesi gerekmeyen ve bu sebeple beyan edilmeyen gelirler beyan dışı ekonomi kavramının kapsamına girmemektedir. Kuşkusuz vergi istisnası ve muafiyeti kapsamında olan gelirler de, tıpkı beyan dışı ekonomi de yer alan gelirler gibi, vergi idaresine bildirilmemekte ve devlete vergi kaybettirmektedir. Ancak arada çok önemli bir nüansın olduğu gözden kaçırılmamalıdır, o da, beyan dışı ekonomik faaliyetlerin yasalara göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen gelirleri içerdiği, vergi istisna ve muafiyetliklerinin ise vergi yasalarında yer almak suretiyle kapsamına aldıkları gelirleri kısmen veya tama-

⁴ Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerinin bu şekilde ilk defa sınıflandırılması, bu grup faaliyetlerin vergi kaybı bakımından incelenmesi ve kayıt dışı ekonominin hacminin bu bileşenlerin her birinin ayrı tahmin edilerek birleştirilmesi şeklinde uygulanan ve “karma yöntem” olarak nitelendirilen yöntemle tahmin edildiği çalışma için bkz. Gülay Akgül Yılmaz, **”Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, İstanbul, s.6-14 / 122-133 /227-262.

⁵ Vergi boşluğu (tax gap) beyan dışı ekonomiyi tamamlayıcı bir ölçümdür Vergi boşluğu vergi idaresinin toplamı beklediği vergi gelirleri toplamı ile gerçekte toplamış olduğu vergi gelirleri toplamı arasındaki farktır.

men beyan ve vergi dışına çıkardıklarıdır. Biri suçken diğeri suç değildir. Hatta biri vergi kaçakçılığı kavramıyla ifade edilirken diğeri vergiden kaçınma kavramıyla ifade edilmektedir. Ortak noktaları, vergi kaybı yaratıyor olmalarıdır. Vergi kaybıyla ilgili bölümde daha ayrıntılı olarak belirtileceği üzere, beyan dışı ekonomik faaliyetler hukuki ve ekonomik anlamda vergi kaybı yaratmakta, vergi istisna ve muafiyetleri ise sadece ekonomik anlamda vergi kaybı yaratmaktadırlar.

Peki vergi istisna ve muafiyeti kapsamında olduğu için beyan dışı kalan gelirler hangi kavramla ifade edilecektir? Diğer taraftan, vergi kaybı sadece vergi yasalarına göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen gelirler bakımından mı doğmaktadır? Vergi yasalarına göre beyan edilmesi gereken bir servet unsuru beyan edilmediğinde veya eksik beyan edildiğinde (mesela emlakın değeri olduğundan daha düşük beyan edildiğinde), vergi kanunlarının koyduğu vergi kuralları ihlal edilmez mi? Bu durumlar da vergi kaybı yaratmaz mı? Kuşkusuz, hem vergi kuralları ihlal edilir, hem de vergi kaybı doğar. Peki, bu durumlar beyan dışı ekonomi kavramına dahil edilmez mi veya edilemez mi?

Beyan dışı ekonomi tanımı, vergi kanunlarına göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen **gelirler** olduğunda bu kapsama girmezler. Beyan dışı ekonominin tanımı, “vergi yasalarına göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen gelir, servet veya harcamalardır” şeklinde daha geniş olsaydı, vergi yasalarına aykırı olarak gelir, servet ve harcama vergileriyle ilgili ortaya çıkan her türlü beyan dışılık beyan dışı ekonomi kapsamına girerdi; ancak yine de vergi istisna ve muafılları kapsamında olduğu için beyan edilmeyen gelirler kapsam dışında kalırdı. Peki, bu durumda beyan dışı ekonomi tanımı teoride eksik mi yapılmıştır? Bu tanımı yapan, acaba bu durumları düşünememiş midir? Kuşkusuz hayır. Bu tanımı yapanın bu durumları düşünememesi gibi bir durumdan bahsetmek doğru değildir. Zira bu tanım ile kayıt dışı ekonominin bileşenlerinden biri olan beyan dışı ekonomiyi tanımlamak amacı güdülmektedir. Kayıt dışı ekonomi de, **resmi GSMH tahminlerine dahil edilmemiş gelirler** olduğu için, tanım dar tutulmuş ve yasalara göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen gelirler kapsama alınmıştır.

Bu durumda, vergi istisna ve muafiyetlikleri kapsamında olduğu için beyan dışı kalan gelirlerle, servet veya harcama vergileriyle ilgili kanunlara göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen servet unsurları ve harcamaların ise **geniş anlamda beyan dışı ekonomi** kapsamında ele alınması daha doğru olacaktır. Geniş anlamda beyan dışı ekonomi, milli gelirden hareketle hesaplanan vergi matrahı ile beyan edilen matrah arasındaki farkı oluşturmakta ve böylece ekonomide her ne sebeple olursa olsun beyan dışı kalan gelirleri ve hatta diğer surette doğan beyan dışılıkları da kapsamına almalıdır.

Geniş anlamda beyan dışı ekonomi kavramı, ekonomik ve hukuki anlamdaki vergi kayıplarının tamamını kapsamına alırken, **dar anlamda beyan dışı ekonomi** sadece gelir vergisi bakımından hukuki anlamda vergi kaybını içermektedir.

Dar anlamdaki beyan dışı ekonomi ile geniş anlamdaki beyan dışı ekonomi arasındaki fark bir örnek ile daha açık bir şekilde ortaya konulabilir.

Kaçak inşaat yapımı, bir taraftan devletten gerekli izinler (ruhsat) alınmadan yapıldığı için kurallara uygun gerçekleştirilmemiş olması sebebiyle enformel (ki kurallara uygun olmaksızın gerçekleştirilen kayıt dışı ekonomik faaliyetlere kural dışı, gayri resmi veya enformel ekonomik faaliyetler denmektedir) diğer taraftan vergi yasaları gereğince vergi idaresine bildirilmesi gerektiği halde gelirin bildirim dışı kalması sebebiyle vergi yasaları ile oluşturulan kurallar ihlal edilmiş olduğu için beyan dışı ekonomik faaliyet olup, kayıt dışı ekonomi kapsamındadır⁶. Nitekim, Türk Gelir Vergisi Kanunu'na göre devamlı olarak gayrimenkul inşa edip satan veya devamlı olarak bunların alım satımıyla uğraşanların bu işler dolayısıyla elde ettikleri kazançlar ticari kazanç sayılır; ticari muamelelerin arızı olarak yapılması sonucu elde edilen kazanç ise belli bir tutarı aşması halinde aşan kısım arızı kazanç kapsamında diğer kazanç ve irat olarak gelir vergisine tabidir. Müteahhidin inşaatı kaçak yapması durumunda, söz konusu faaliyetin devletin bilgisi dışında gerçekleşmesiyle bu faaliyetten doğan gelir de vergi idaresine bildirilmeyecektir. Yani söz konusu faaliyet bir taraftan kural dışı ekonomik faaliyet olarak kayıt dışı ekonomi kapsamında olacak ve devletin resmi GSMH tahminlerine girmeyecek, diğer taraftan vergi dairesine müteahhit hiç mükellefiyet tesis ettirmemiş veya mükellefiyet tesis ettirmiş olsa da bu faaliyetten elde ettiği kazanç ile ilgili beyanda bulunmayacağından gelir vergisi kaybı da doğacaktır.

İnşaatın tamamlanması sonunda daire sahibi olanların, sahip oldukları bina ile ilgili bir tür servet vergisi olan emlak vergisi ödemek için belediyeye **emlak vergisi beyannamesini hiç vermemeleri** veya beyannamede **emlakın değerini düşük beyan etmeleri** emlak vergisi kanununda belirtilen hükümlere aykırılık teşkil eder, vergi kaybı doğar, ancak bu durum dar anlamda beyan dışı ekonomi ve bu bağlamda kayıt dışı ekonomi kapsamına girmez. Geniş anlamda beyan dışı ekonomi kapsamında değerlendirilir.

⁶ Kayıt dışı ekonomi içinde yer alan faaliyetlerin iç içe geçmişliğinden ve birbirlerinden tam olarak ayrılmayacağından bahsedilmişti. Söz konusu örnek bu durumu gayet iyi ortaya koymaktadır. Zira, kaçak inşaat, kurallara uygun gerçekleştirilmediği için enformel özellik gösterirken, vergi idaresine bildirilmediği için de beyan dışı ekonomik faaliyet özelliği taşıyan ve kayıt dışı ekonomi içinde yer alan bir faaliyettir.

Kaçak inşa edilmiş olan binada daire sahibi olanların dairelerini kiraya vermeleri durumunda elde ettikleri kira gelirlerinin GMSİ olarak beyan edilmemesi durumu, beyan dışı ekonomi kapsamında ve bu bağlamda kayıt dışı ekonomide yer alır. Özetle;

* Kaçak bina inşaatı; enformel + beyan dışı ve dolayısıyla kayıt dışı ekonomik faaliyettir.

* Bina ile ilgili emlak vergisi beyannamesinin verilmeyip, emlak vergisinin ödenmemesi; geniş anlamda beyan dışılıktır. Vergi kaybı doğurur ancak kayıt dışı ekonomi içinde yer almaz.

* Binanın kiraya verilmesi sonucu elde edilen GMSİ beyan edilmediğinde, beyan dışı ekonomik faaliyet sayılır, kayıt dışı ekonomi içinde yer alır.

“Beyan dışı ekonomi” ile “vergi kaçakçılığı” da tam anlamıyla örtüşen kavramlar değildir. Nitekim vergi kaçakçılığı tüm vergiler bakımından doğabilir, ancak kayıt dışı ekonominin bir bileşeni olan ve beyan dışılıkları dar anlamda ele alan beyan dışı ekonomi sadece gelir vergisi bakımından söz konusu edilmiştir. Beyan dışı ekonomi geniş anlamda ele alındığında dahi vergi kaçakçılığı kavramı ile tam anlamıyla aynı şeyi ifade etmezler, zira bu defa da beyan dışı ekonomi kapsamına vergi yasalarında yer alan vergi istisna ve muafiyetlerin sebep olduğu beyan dışılıklar da girer ki bunlar vergi kaybı yaratmakla beraber vergi kaçakçılığı kapsamına girmezler.

Kısaca, geniş anlamda beyan dışı ekonomi ile vergi kaçakçılığı sadece gelir vergisi bakımından değil servet ve harcama vergileri bakımından da oluşabilmektedir. Bu bakımdan, geniş anlamda beyan dışı ekonomi dar anlamda beyan dışı ekonomiyi de kapsar ve vergi kaçakçılığına göre daha geniş kapsamlıdır. Kayıt dışı ekonomi kapsamında dikkate alınacak olan dar anlamda beyan dışı ekonomidir.

Çok sayıdaki beyan dışı ekonomik faaliyetlere ilişkin şu örnekler verilebilir;

-Resmi kayıtlara göre herhangi bir işte çalışmayacak olanların gerçekleştirdikleri faaliyetler; emekli maaşı alan emeklilerin, malul aylığı alan sakat işçilerin, öğrenim kredisi alan öğrencilerin gerçekleştirdikleri faaliyetler ⁷.

-Ek iş şeklindeki ekonomik faaliyetler; özel ders vermek, evde büro işleri yapmak, bilgisayar ve daktilo ile yazı işleri evde çeviri yapmak, evde muhasebe defteri tutmak, evde fason imalat yapmak, v.s.

⁷ Bkz. Osman Altuğ, **Kayıt Dışı Ekonomi**, Cem Ofset, İstanbul, 1994, s.26.

- Mal ya da hizmetin takas edilmesi,
- Menkul değerlerde kira bedelinin beyan edilmemesi,
- Faturasız mal veya hizmet alımı-satımı,
- Kural dışı serbest meslek faaliyeti.

3.2. Enformel Ekonomi:

Enformel ekonomiyi formel ekonomiden hareketle tanımlamak mümkündür. Formel ekonomi, üretim, mübadele ve tüketimin kayıtlı ve yasal bir şekilde yapıldığı ekonomi kesimidir ⁸. Ekonomik faaliyetler pazar içinde gelişir ve para bir değişim aracı olarak kullanılır. Enformel ekonomik faaliyetler, üretim, mübadele ve tüketimin kayıtlı olmadığı hatta bazen yasadışı faaliyetlerin yer aldığı ekonomi kesimidir.

Enformel ekonomi, **yasalarda konulmuş resmi kurallarca ya tanımlanmamış veya belirlenmiş olan kuralların dışında kalan ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır**. Enformel kelimesi devlet kontrolünün eksikliğini ifade etmek için kullanılır, **“devletin düzenleyici kurallarından kaçınan kurumsal kuralları takip etmede başarısız olan ve devlet tarafından korunmayan faaliyetleri”** kapsar ⁹. Başka bir deyişle, bir taraftan yasalar ve idari düzenlemelerin getirdiği maliyetleri ortadan kaldırırken diğer taraftan yine bunların mülkiyet ilişkileri, ticari lisanslar, iş sözleşmeleri, işçilerle yapılan iş akitleri, finansal kredi ve sosyal güvenlik sistemi aracılığı ile sağladığı haklar ve faydaların da dışında kalan, bunlardan yararlanamayan ekonomik faaliyetlerdir.

Enformel girişimciler resmi olarak kayıtlı değildirler, faaliyette bulunmak için lisans veya izine gereksinim duymazlar, vergi ödemezler, çalıştırdıkları kişilerle ilgili çalışma koşullarına ilişkin kurallara uymazlar (asgari ücret, ücretli tatil, çalışma saatleri, sosyal güvenlik, emeklilik gibi), üretici ve ticaret erbabı üzerine yasal bağlayıcılığı olan diğer kurumsal düzenlemeler dışında kalırlar ¹⁰.

Enformel ekonomi değişik nitelikteki faaliyetleri bünyesinde bulundurur:

Bir kısmı pazar içinde cereyan eder ve para bir araç olarak kullanılarak yapılır. Burs alan öğrencilerin aynı zamanda çalışmaları, emeklilerin çalışmaları, ikinci iş olarak yapılan faaliyetler, marjinal işler denilen türde gerçekleştirilen faaliyet-

⁸ Louis A.Ferman, Stuart Henry, Michele Hoyman, FERMAN Louis, "Understanding of the Informal Economy", *Annals*, 1987, s.21.

⁹ Quassoli Fabio: Migrants in the Italian Underground Economy, *International Journal of Urban & Regional Research*, Jun 99, Vol.23, Issues 2, s.213.

¹⁰ Donald C. Mead, Christian Morriison: "The Informal Sector Elephant", *World Development*, Vol.24, No:10 ,1996,s.1612.

ler, küçük ölçekli işletmelerde kayıtsız faaliyetler, yasadışı göçmenlerce gerçekleştirilen faaliyetler, küçük çocukları çalıştırarak gerçekleştirilen faaliyetler, büyük firmalarla gerçekleştirilen alt sözleşmeye dayalı mal veya hizmet üretimi, kadınların evlerde üretimin belli aşamalarını gerçekleştirmeleri gibi faaliyetleri bu grupta saymak mümkündür ¹¹.

Bir kısmıysa pazar içinde cereyan etmez, para araç olarak kullanılmaz. pazar dışı (non market) olarak nitelendirilen, mal ve hizmet üreten ekonomik faaliyetlerdir ¹². Bu gruba giren faaliyetler; “hane halkı ekonomisi”, “sosyal ekonomi” ve “yerel ekonomi” olarak bilinirler. Bunların her birinde yer alan faaliyetlerin bazıları yasal iken bazıları yasadışı özellik taşır.

Hane halkı ekonomisi, ailenin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik mal ve hizmetlerin aile içinde üretimi ve takas suretiyle değişimi faaliyetlerinden ibarettir ¹³. Kendi tüketimi için çiftlik ürünü üretmek, bahçe tarımı, evde giysi dikmek, kendi televizyonunu tamir etmek, kullanılmış ev eşyalarının satımı, vakıf hizmetleri bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Sosyal ekonomi, ihtiyaçların belli bir topluluk içindeki kişiler arasında yardımlaşma suretiyle giderilmesine yönelik gerçekleştirilen faaliyetlerdir ¹⁴.

Yerel ekonomi ise, ihtiyaçların aile içindeki üretim yoluyla giderildiği veya bir bölgedeki insanların birbirleriyle ihtiyaçlarını giderecek şekilde malları üretip dağıttıkları durumu ifade eder. Pazar içinde cereyan etmeyen ve parasal değişime konu teşkil etmeyen bu faaliyetler geleneksel olarak GSMH tahminleri dışında tutulmaktadırlar. ¹⁵

Enformel ekonomik faaliyetlerden bir kısmının da yasadışı nitelikte olduğu belirtilmişti. Bu grupta yer alan faaliyetler enformel ekonomi içinde uç noktada yer alan faaliyetlerdir. Aile içinde uyuşturucu üretimi, alkollü içki üretimi, yasal bir malın yasal olmadan örneğin patent haklarını ihlal ederek üretiminin de (örneğin konfeksiyon, ayakkabı, deterjan, parfümde taklit marka ya da taklit mal üretimi) bu grupta incelenmesine dair görüşler vardır ¹⁶.

¹¹ Quassoli,a.g.e.,s.215.

¹² Bkz. Joseph P.Gaughan, Louis A. Ferman, "Toward An Understanding of the Informal Economy", **Annals**, AAPSS, 493, September, 1987, s.21. Ayrıca bkz. U.S of America Department of Labor, **The Underground Economy in the United States**, Occasional Paper, No:2, September 1992, s.2.

¹³ J.I Gershuny : "The Informal Economy, Its Role in Post- Industrial Society", **Futures**, Vol:11,1979,s.5..

¹⁴ J.I.Gershuny,a.g.e.,s.6.

¹⁵ Michale Carter, "Issues in the Hidden Economy A Survey", **Economic Record**, Vol. 60, 1984, s.209.

¹⁶ Bu görüşle ilgili olarak bkz. Ahmet Fazıl Özsoylu, "**Ekonomik Kriz ve Kayıt dışı Ekonomi** ", **93-94 Petrol-İş, Yayın-30**, s.770.

Enformel ekonomiye giriş kolaydır, büyük ölçüde yerli kaynaklara dayalıdır, işletmeler aile mülkiyeti içindedir, işletmeler küçük ölçekte, emek yoğun ve uyarlanmış teknoloji kullanılmaktadır, örgütsüzdür, eğitim ön şartı bulunmamaktadır ve genellikle düşük düzeyde gelir ve istihdam yaratmaktadırlar ¹⁷.

3.3. Yasadışı Ekonomi :

“Ceza kanunlarınca yasaklanmış ve suç sayılmış olan faaliyetlerin gerçekleştiği ekonomi kesimidir. Kriminal türden faaliyetlerdir. Yasadışı uyuşturucu üretimi ve ticareti, silah kaçakçılığı, fahişelik, yolsuzluk, kaçakçılık, yasadışı kumar oynatmak, tefecilik, çalınmış malların ticaretini yapmak... gibi faaliyetler yasadışı ekonomik faaliyetlere örnek olarak verilebilir. ¹⁸

Yasaların suç saydığı her türlü faaliyet kayıt dışı ekonomi içinde yer almaz. Nitekim, rüşvet, hırsızlık, kumar oynamak suretiyle elde edilen gelirler bu kazançları elde edenler açısından bakılınca gelir olmakla beraber ekonomiye katma değer yaratan, ekonomiyi genişleten özellik taşımazlar. Sadece daha önce yaratılmış olan gelirin el değiştirmesine sebep olan suçlardır. Bu sebeple bu tür faaliyetler sonucu elde edilen gelirler kayıt dışı ekonomiye dahil edilmemelidir. Dahil edildiğinde, yine GSMH tahmini gerçeği yansıtmayacak ve bu defa GSMH olduğundan daha yüksek tahmin edilecektir.

Yasa dışı ekonomik faaliyetler gerek ahlaki gerekse teknik sebeplerle geleneksel olarak GSMH tahminleri dışında bırakılırlar. Asıl olarak bu tür faaliyetlerin resmi GSMH tahminlerine dahil edilmesi ve kara paranın vergilendirilmesi değil de, önlenmesi amaçlanır. Ancak bu tür faaliyetlerin gelir yaratıcı özellik taşıması ekonomide dolaşıma az yada çok dahil olması sebepleriyle kayıt dışı ekonomi tahminlerine dahil edilmektedir.

Kısaca, kayıt dışı ekonomi bu üç bileşenden oluşmaktadır. Her ülkede bu bileşenin oranı farklı olduğu gibi, bir ülkede tarihsel süreç içinde ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve mali yapısındaki değişikliklere bağlı olarak dönemden döneme de farklılık gösterir.

¹⁷ Tahir Baştaymaz, "Enformel Sektör ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İstihdam", **Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt VII, sayı:1, Nisan 1986,s.99-101.

¹⁸ P.Joseph Gaughan, Louis A. Ferman, "Toward An Understanding of the Informal Economy", **Annals, AAPSS**, 493, September, 1987, s.22..